

Tasavvuf. Tevekkül tasavvufta bir makam ve hal olarak kabul edilir. Sûfiler tevekkülün birçok çeşidi ve mertebesinden bahsetmişlerdir. Onların tevekküle dair tanımları bu çeşit ve mertebelerle ilgilidir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin, "Tevekkül kalbin Allah Teâlâ'ya itimat etmesidir" şeklindeki ifadesi tevekkülün genel bir tarifidir (Serrâc, s. 79). Ebû Nasr es-Serrâc ve Hâce Abdullah-ı Herevî gibi sûfiler tevekkülün biri bütün müminleri kapsayan (avam), diğeri müminlerden özel bir zümreyle ilgili olan (havas), üçüncüsü çok özel bir zümreye özgü bulunan (ehassül-havas) üç mertebesinden söz eder. "Müminler Allah'a tevekkül etsinler" meâlindeki âyet (el-Mâide 5/11) birinci, "Tevekkül edenler Allah'a tevekkül etsinler" âyeti (İbrâhîm 14/12) ikinci, "Kim Allah'a tevekkül ederse O ona kâfidir" âyeti (et-Talâk 65/3) üçüncü mertebedeki tevekkülle ilgilidir. Birinci mertebede kulun kulluğun gereklerini yerine getirmeye gayret etmesi, kabini rabbine bağlaması, Allah'ın kendisine yeterli olduğuna inanması, verdiği şükredip vermediğine sabretmesi esastır (a.g.e., s. 78). Zünnûn el-Mısıri'nin, "Tevekkül nefsin aldığı tedbiri terketmek, güç ve kuvvetten soyutlanmaktır" şeklindeki tanımı tevekkülün bu mertebesiyle ilgilidir. "Tebdiri alan Allah'tır" (Yûnus 10/3, 31; er-Ra'd 13/2; es-Secde 32/5). Kulun kendi tedbirini terkedip Allah'ın tedbirine yetinmesi rabbine güvenmesi anlamına gelir. "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" sözü tevekkül bahis konusu olunca kulun gücünü ve kuvvetini terketmesi demektir.

Havas veya ârif denilen müminlerin tevekkülü Allah için Allah ile ve Allah'a tevekküldür. Bu tevekkülde dünya ve âhîret menfaatleri, bunlarla ilgili sebepler dikkate alınmaz. Ârifin nefsi bu mertebede gassâlin önündeki ölüye benzetmiştir (a.g.e., s. 79; Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 255). Bu mertebede sûfinin biri Hakk'a, diğeri halka bakan iki yönü yoktur; onun tek yönü vardır, sadece Hakk'a bakar. Ehas-sül-havas (sûfilerin en seçkinleri) Allah'a kayıtsız şartsız tevekkül eder, tevekküllerinde fâni olur, tevekküllerini görmezler. İbnü'l-Cellâ'nın, "Tevekkül her hâlükârda sadece Allah'ın civarında olmaktır" ifadesi bu mertebeye ilgilidir. Bu mertebede talep, dua ve niyazdan söz edilmez. Nemrûd tarafından ateşe atıldığı zaman Ceb-râil, Hz. İbrâhîm'e kurtuluş için dua etmesini söyleyince onun, "Allah'ın halimi bilmesi duama ihtiyaç bırakmıyor" demesi buna örnektir (Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 258).

Bu tevekkülün en mükemmel mertebesidir. Serrâc bu mertebeye ulaşabilenlerin çok az olduğunu söyler (*el-Lüma*, s. 79). Gazzâlî bu halin devam etmediğini, korku sebebiyle bir kişinin benzinin sararması gibi gelip geçici olduğunu belirtir (*İhyâ*, IV, 255). Hamdûn el-Kassâr tevekkülün bu derecesine ermediğini, Ebû Süleyman ed-Dârânî bu tür bir tevekkülün kokusunu bile alamadığını söylemiştir.

Sûfiler, içinde buldukları hal ve makamlara göre tevekkül konusunda farklı yorumlarda bulunmuştur. Allah'ın bütün canlılara rızıklarını vereceği vadedine dayanan (el-Mâide 5/114) bazı sûfiler tevekkülü rızık kaygısı taşımama biçiminde anlamıştır. Şakîk-ı Belhî tevekkülü, "Elinde avucunda olandan çok Allah'ın vadedine güvenmendir" şeklinde tarif ederken rızık kastetmektedir. Ebû Ali ed-Dekkâk da, "Tevekkül günlük rızıkla yetinmek ve yarının kaygısını taşımamaktır" der. Bazı sûfilerin yanlarına azık almadan çöllerde yolculuk yapmaları da rızıkla tevekkül konusu olarak gördüklerini gösterir (a.g.e., IV, 260). Bununla beraber insanın faydalandığı veya zarar gördüğü her şey, bütün hal ve davranışları geniş anlamda tevekkülün konusunu oluşturur. Fidani diken bahçıvan, tohumu eken çiftçi Allah'a tevekkül ettiği gibi yolculuk yapanlar da Allah'a tevekkül eder. Bazı sûfilere göre tevekkül ilim ve mârifettir; kulun Allah'ın kendisine kâfi olduğunu bilmesidir (en-Nisâ 4/6, 45, 70, 79, 81, 132, 166, 171; ez-Zümer 39/36). Bazı sûfiler ise, "Tevekkül kazâya rızadır, kaderin tecellilerini gönül hoşluğuyla kabullenmektir" demiştir. Yahyâ b. Muâz er-Râzî'ye göre tevekkül insanın kendisi için Allah'ın vekil olduğuna rıza göstermesidir. Sehl et-Tüsterî'ye göre tevekkül kulun Allah'ın iradesiyle Allah'la bulunması halidir. Bu durumda iradesinden fâni olan kul Allah'ın iradesiyle bâki olur.

Tevekkülü iman kapsamında gören ve tevhid bahsinde inceleyen Gazzâlî'ye göre diğer tasavvufî kavramlarda olduğu gibi ilim, hal ve amel tevekkülün özünü oluşturur. Ona göre tevekkülde temel unsur ilimdir. İlim temel, amel netice, hal ise tevekkülün kendisidir. İlimden maksat kalbin tasdikinden ibaret olan imandır; bu ilim kuvvetli ve kesin olursa "yakın" adını alır. Bundan dolayı tevhid anlamına gelen tevekkülün temeli yakındır. Tevekkül kalbin tam olarak vekile itimat etmesidir (a.g.e., IV, 240, 253). Sûfiler, tevekkülü

iman ve tevhidin yanı sıra muhabbet ve takvâ ile alâkalı bir konu olarak da görürler. "Mümin iseniz Allah'a tevekkül ediniz" (el-Mâide 5/23); "Allah'ın huzurunda takvâ sahibi olun ve müminler yalnızca Allah'a tevekkül etsinler" (el-Mâide 5/11) meâlindeki âyetlerde bu hususlara işaret edildiğine dikkat çekerler. Tefvîk (başarı) ve sabır gibi kavramlar da tevekkülle bağlantılıdır (Hûd 11/88; en-Nahl 16/42; el-Ankebût 29/59; eş-Şurâ 42/10). Tevekkül ahlâk ilkesinin ve faziletin temeli, başarılı olmanın şartıdır. Mümin hayırlı veya muhabbet için işe Allah'a tevekkül ederek azimli ve kararlı bir şekilde girer. Teşebbüsüne zafiyet veren vehim, vesvese, şüphe ve tereddütten onu tevekkül kurtarır. "Allah'a tevekkül ettim" diyen bir mümin giriştiği işi kararlı biçimde sürdürür. Şakîk-ı Belhî tevekkülün dört türünden (mala, nefse, halka ve Hakk'a güvenmek) bahseder. Mümin malından, nefsinden ve halktan ziyade Hakk'a tevekkül etmekle yükümlüdür. Bu anlamda tevekkül bütün müminlerin gönülden benimsemeleri gereken genel ve temel bir kuraldır. Bu mertebede sebep ve vasıtalar dikkate alınır. Allah'a güvenmek şartıyla sebep ve vasıtalarla sınırlanarak tevekkülün bir parçasıdır.

Tevekkül sika, tefvîz, teslim-istislâm kavramlarıyla yakından ilgilidir (Herevî, *Menâzil*, s. 18, 19). Bunların arasında anlam farkları olmakla beraber kalbin Allah'a güvenmesi hepsinde esastır. Ebû Ali ed-Dekkâk'a göre tevekkül ilk, teslimiyet orta, tefvîz ise son haldir. Tevekkül ehli Hakk'ın vaadiyle, teslim ehli ilmiyle sükûn ve huzur bulur; tefvîz ehli ise Hakk'ın hükmüne razı olur. Tevekkül bütün müminlerin, teslim evliyanın, tefvîz tevhid ehlinin halidir. Teslimiyeti Hz. İbrâhîm'in, tefvîzi Hz. Muhammed'in niteliği olarak gösterenler de vardır. Öte yandan sûfiler tevekkül edilecek zaman konusunda çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Herevî'ye göre bir iş için tedbir alıp teşebbüse geçmeden önce, teşebbüs ve faaliyet esnasında ve sonrasında tevekkül gereklidir. Sebebe sarılıp tedbir aldıktan sonra Allah'a güvenme haline tevekkül diyen Herevî sebepten önceki ve sonraki güven haline tefvîz adını verir. Ona göre tefvîz tevekkülden daha genel bir haldir. Sebebe sarılmadan ve tedbir almadan evvel de sonra da teşebbüs ve faaliyet esnasında tevekkül gereklidir (a.g.e., s. 18).

Tevekkülle çalışıp kazanma arasındaki ilişki öteden beri tartışılmalıdır. Sûfiler Allah'a tevekkülle sebeplere sarılma, ted-

TEVEKKÜL

bir alma arasında zıt bir durumun olmadığını, aksine tevekkülün çalışma ve iş hayatını daha verimli ve bereketli hale getirdiğini söyler. Tevekkül kalbî, çalışma bedenî bir eylemdir. Kul her şeyin Allah'ın takdiriyle olduğu kanaatini taşıdığı süreçte kalpteki tevekkül hali beden ve organlarla faaliyette bulunmaya aykırı düşmez. Tevekkül Hz. Peygamber'in hali, çalışıp kazanmak ise sünnettir. Onun hali üzere olan sünnetini terketmez. Çalışmayı kötüleyen sünneti kötülemiş, tevekkülü kötüleyen de imanı kötülemiş olur. Kuşeyrî, İbrâhim el-Havvâs'ın tevekkül konusundaki hassasiyetine rağmen yola çıktığında yanında matara, iğne, iplik, makas bulundurduğunu ve bu durumun tevekküle aykırı olmadığını belirttiğini nakleder. Serrâc da bazı zümrelerin çalışmayı kötülediklerini, bir köşeye çekilip kendilerine gelecek sadakayı beklediklerini anlatır ve bunları eleştirir (*el-Lüma'*, s. 524). Gazzâlî, teke ve zâviyelerde oturup çalışmayı terkeden ve vakıf maliyela geçinenlerin bu halini tevekküle aykırı bulur (*İhyâ'*, IV, 262). Süfîler tevekkülü anlatırken sebepleri kesip atmaktan ve tedbiri terketmekten söz ederken ameli, ibadeti, çalışıp kazanmayı bırakmaktan asla bahsetmemiş, bunların gerekliliğini vurgulamışlardır. İnsan bir işe girerken ya Allah'a veya nefesine (malına, gücüne, nüfuzuna, sanatına, ilmine) güvenir. Nefsine güvenen kişi bir işi başardığında bunu kendisinden ve aldığı tedbirden bilir. Süfîlerin kaçındıkları bu tür bir güven duygusudur. Bu durum bazan sebeplerin ilâhlaştırılmasına kadar gider ki buna tasavvufta "şirk-i esbâb" denilmiştir. Tabiatçıların her şeyi tabiat kanunlarına ve tabii sebeplere bağlamaları böyledir.

İnsanın iradesini kullanmadan her şeyi Allah'tan beklemesini tevekkül diye yorumlayan anlayışı tam bir çılgınlık diye niteleyen Gazzâlî insanların tevekkül karşısındaki davranışlarını üç durumda inceler (*a.g.e.*, IV, 259). Belli bir sebebin belli bir netice vermesi açık ve kesin olur. Bu sünnettullah'tır, ilâhî bir düzendir. Bu durumda mümin ilim ve hal olarak Allah'a tevekkül eder, aldığı gıdayı Allah'tan bilir, kalbi de Allah'a itimat halinde olur. İkinci durumda büyük bir ihtimale o sebep o neticeyi meydana getirir. Üçüncü durumda ise o sebebin o neticeyi meydana getirmesi zayıf bir ihtimaldir. Bu durumda tedbir almak ve sebebe sarılmak sünnettullahın gereğidir. Bundan dolayı yolcuların yanlarına azık almaları gelenek olmuştur. Yolcunun yolda yiyecek bulması da yanına aldığı azığı kaybetmesi de muhtemeldir ve ali-

nan tedbirin istenen sonucu vermesi kesin değildir. Yola çıkan kimsenin yanına aldığı azığa değil Allah'a, sebebe değil sebepleri yaratana güvenmesi gerekir. Üçüncü durumda zayıf sebepler ve çok düşük ihtimaller üzerinde gereğinden fazla durulması hırs ve tamahla açıklanır, bunun tevekkülle ilgisi yoktur. Tevekkülün bir faydası da insanı ihtiyaktan korumasıdır. Gazzâlî sıradan müminlerin, evliyanın ve âriflerin sebebe sarılma ve tedbir alma bakımından farklı durumları bulunduğu dikkat çeker. Allah'ın fiillerinin tecellisini temaşa eden bazı süfîler, "O'ndan başka fâil yoktur" derler. Bu hali yaşayan süfî ne tedbiri ne de herhangi bir sebebi görür, hatta kendini ve tedbirini bile göremez. Ancak bu hal geçtikten sonra sebepler ve vesileler âleminde yaşadığını dikkate alır (*a.g.e.*, IV, 240-256). Ebû Tâlib el-Mekkî ve Gazzâlî gibi müellifler Allah'a tevekkül esas olmak şartıyla ailenin geçimini sağlamanın, dilenmemek için muhab bir geçim yolu bulmanın, zarardan sakınmanın, tehlikeden kaçınmanın, malları koruma altına almanın, tedavi olmanın, ihtiyaç duyulan besin maddelerini ve diğer malzemeleri mâkul oranda depolamanın câiz olduğunu belirtmişler, cevaz veya fazilet durumlarını da ayrıntılı biçimde açıklamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhâsibî, *el-Rızkü'l-helâl ve hakikatü't-tevekkül 'alellâh* (nşr. M. Osman el-Huşt), Kahire 1984; a.mlf., *el-Mekâsib* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1407/1987; İbn Ebû'd-Dünyâ, *et-Tevekkül 'alellâh* (nşr. Câsim el-Füheyd ed-Devserî), Beyrut 1407/1987; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 78-79, 524; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 151; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, Kahire 1961, II, 3-76; Sülemî, *Tabakât*, s. 556; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 257-268; Herevî, *Menâzil*, s. 18, 19; a.mlf., *Tabakât*, s. 723; Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-din*, Kahire 1358/1939, IV, 238-286; a.mlf., *el-Makşadü'l-esnâ*, Kahire 1322, s. 93; Ahmed-i Câmî, *Miftâhu'n-necât* (nşr. Ali Fâzil), Tahran 1347 hş., s. 155-171; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Sûfinâme* (nşr. Gulâm Hüseyin Yûsufî), Tahran 1347, s. 110-114, 118; Şehâbeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 499; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293, II, 264-268; Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 89-93; II, 52, 199; III, 204; V, 129, 196, 233; İbn Atâullah el-İskenderî, *et-Tenvîr fi işkâti't-tedbir*, Kahire 1973; İbn Teymiyye, *et-Tevekkül 'alellâh ve'l-aḥz bi'l-esbâb* (nşr. Ebû'l-Mecd Harek), Kahire 1413/1992; Abdülkerîm el-Cilî, *el-İnsânü'l-kâmil*, İstanbul 1300, II, 111-116; Câmî, *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Abîdî), Tahran 1370 hş., s. 1025; İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Ma'rifetnâme*, İstanbul 1310, s. 354-370; Seyyid Sâdik-ı Güherîrî, *Şerḥ-i İştîlâhât-ı Taşavvuf*, Tahran 1368, III, 81, 93, 163-167, 306-337; Asgar Dâdbih – Ali Refîî, "Tevekkül", *DMT*, V, 153-155; Mâlikî Hüseyin v.dğr., "Tevekkül", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1383/2004, VIII, 586-594.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

TEVELLÛ
(التوئي)

Devlet başkanlığı,
dolayısıyla siyasî hâkimiyet konusunda
kendileri gibi düşünenlerle
dostluk içinde bulunma anlamında
İmâmîyye Şîası'nca benimsenen bir esas;
teberrinin karşıtı
(bk. TEBERRÎ).

TEVELLÛD
(bk. TEVLÛD).TEVELLÛD
(التوئد)

Bitki ve hayvanların
birbirinden ya da cansız maddelerden
kendiliğinden oluşumu için
kullanılan felsefe terimi.

Sözlükte "doğurmak" anlamındaki vilâd (vilâdet) kökünden türeyen *tevellüd* "doğmak, ortaya çıkmak, meydana gelmek" demektir. Terim olarak bitki ve hayvanların erkek ve dişisinin bir araya gelmesiyle üremeyi (tevlûd) değil, erkek-dişi ilişkisi olmadan birbirinden (biogenèse) ya da cansız maddelerden meydana gelmeyi ifade eder (*et-Ta'rifât*, "Tevellüd" md.; Sallîbâ, I, 367). Canlıların embriyolojik bir süreç dışında doğrudan cansız maddelerden oluşabileceği düşüncesi İslâm öncesi Grekler'e kadar gitmektedir. Aristo'ya göre dört unsur (hava, su, ateş, toprak), uygun şartlar altında kendiliğinden mineraller yanında bitkileri ve hayvanları da teşkil edebilir. Yine canlılar bir anne babadan üreyebildikleri gibi -böceklerde görüldüğü üzere- topraktan ve çürümüş bitkiden ya da hayvanların iç organlarından üreyebilir. Aristo arı, sinek, balık ve salyangoz türünden canlıların her iki şekilde de teşekkül edebileceğini söyler. Aristo'nun bu fikirleri Ortaçağ İslâm düşüncesini türlü biçimlerde etkilemiş de (Kruk, XXXV/2 [1990], s. 270, 278), İslâm düşünürleri doğum, ölüm, oluş, bozulmuş gibi doğal olayların ilâhî ilim, irade ve kudretle meydana geldiğini, dolayısıyla bunların temelinde Allah'ın fiilleri olduğunu kabul ederek Aristo'nun ilâhî tesiri dışlayan kendiliğinden üreme (generatio spontanea) fikrine katılmamışlardır. Bu sebeple müslüman düşünürlerin normal fiziksel ve biyolojik süreçler yaşanmadan bitki veya hayvanların üreyebileceği yolundaki *tevellüd* düşüncelerini daima ilâhî fiille birlikte anlamak gerekir.